

Bp WINCENTY URBAN

WYKAZ REGESTÓW DOKUMENTÓW ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNEGO WE WROCŁAWIU

WSTĘP

Każde archiwum spełnia niezmiernie ważną rolę w dziedzinie naukowej i badawczej, a jego służba nauce i kulturze jest niezaprzeczalna.

Archiwum jest instytucją powołaną w tym celu, aby zabezpieczać, gromadzić, porządkować, konserwować, przechowywać i udostępniać akta, które zasługują na zachowanie¹. Kościół katolicki w różnych regionach swej działalności zgromadził szereg cennych dokumentów i akt świadczących o jego pracy w minionej przeszłości. Archidiecezja wrocławska, której początki i zręby organizacji kościelnej sięgają 1000 roku i związane są tak ściśle z twórczymi myślami Bolesława Chrobrego, zdołała zebrać pokaźny zasób dokumentów historyczno-kościelnych, stanowiących piękne świadectwo jej roli i wpływów w różnych zmiennych kolejach politycznego losu.

Można wprawdzie postawić pytanie na temat celowości opracowania repertoriów zebranych dokumentów i akt przez jakąkolwiek instytucję, ale przy wszystkich budzących się zastrzeżeniach i oporach odpowiedź na postawione pytanie musi wypaść jak najbardziej pozytywnie. Archiwa przy dzisiejszych zainteresowaniach badawczo-naukowych muszą wyjść z labiryntów przypuszczeń i odgłosów o nich i otworzyć podwoje swych „skarbów” dla chętnych i odpowiednio przygotowanych badaczy.

Wielkim naprawdę pouczeniem pozostanie w dziedzinie kościelnej archiwistyki śmiały krok papieża Leona XIII. Już w roku 1878 zaczęto mówić, że nowy papież, Leon XIII, zamierza udostępnić papieskie archiwa dla nauki. Zdania wówczas dzieliły się w tej sprawie. Optymiści wyrażali wielką radość. Pesymiści wątpili poważnie. A była ich większa liczba. Zastrzeżenia przysły, gdy w 1881 roku Leon XIII ogłosił, że „od tego czasu są archiwa papieskie w zasadzie dostępne”².

Na tym tle zrozumiałym staje się też krok i zasadnicza myśl opracowania repertorium dokumentów przeszłości archidiecezji wrocławskiej. Na celowość, a nawet konieczność, tego rodzaju publikacji zwracano już nieraz uwagę w nauce historycznej. W zakres tej celowości starano się włączać słusznie nie tylko wydawanie inwentarzy, repertoriów, ale nawet

¹ Por. Polski słownik archiwalny, Warszawa 1952, s. 5.

² Gottfried Buschbell. Das Vatikanische Archiv und die Bedeutung seiner Erschliessung durch Papst Leo XIII, Hamm i. W. 1903, s. 382. Por. też August Karl Fink, Das Vatikanische Archiv. Einführung in die Bestände und ihre Erforschung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Geschichte, Rom 1943.

układu archiwalnego³. Przez publikacje repertoriów archiwalnych usiłowano wychodzić „z mgły historycznej tajemnicy archiwalnej”⁴. Przez repertorium rozumieć należy spis, najczęściej alfabetyczny, imion, nazw geograficznych lub rzeczy występujących w tekście lub zespole archiwalnym⁵. Dokument stanowi pismo urzędowe stwierdzające lub ustalające pewien stan prawny. W szerszym pojęciu jest nim wszelki przedmiot udowadniający coś, mogący służyć za dowód⁶. W opracowanym tu repertorium podajemy regesty czyli zasadnicze wyłożenia zawartości dokumentu⁷. Regest ma więc podawać treść dokumentu, jego wystawcę i odbiorcę, miejsce wystawienia, datę, świadków, materiał piśmienny, język, świadków, pieczęć i inne szczególne jego sporządzenia.

Przystąpmy teraz do archiwaliów archidiecezji wrocławskiej. Początkowo dokumenty kościelne przechowywano we wrocławskiej katedrze w „górnjej zakrystii”, mieszczącej się nad właściwą zakrystią katedralną. Dokumenty przechowywano tutaj w skrzyniach, które oznaczono odpowiednimi sygnaturami. Układ dokumentów był rzeczowy i chronologiczny. Nadzór nad dokumentami miała kapituła katedralna. W czasie rządów diecezją wrocławską za biskupa Waclawa, księcia legnickiego, około roku 1400 wysortowano dokumenty z przywilejami i umieszczono je w specjalnej skrzyni oznaczonej literą „B”. W roku 1455 sporządzono specjalną szafę na przechowanie dokumentów⁸. Ponadto pomyślano jeszcze o jednej sprawie praktycznej. Z powodu używania oryginalnych dokumentów w sprawach gospodarczo-kościelnych ulegały one procesowi niszczenia. Celem zapobieżenia dalszym uszkodzeniom pergaminów przygotowano dla codziennego użytku korzystających odpisy dokumentów w formie specjalnej księgi czyli kopiarza. Ważną rolę w sporządzaniu tego rodzaju kopiarzy odgrywały też względy bezpieczeństwa⁹. Odbiorcy dokumentów starali się też zbierać ich kopie w celach praktycznych, mianowicie „celem zebrania w rzeczowe całości tytułów prawnych do poszczególnych nieruchomości, przepisując zazwyczaj w porządku rzeczowym wszystkie otrzymywane od władców przywileje”¹⁰. Starano się też udowodnić w nauce polskiej, że „kopiarze powstały w okresie, kiedy interesy Kościoła, zwłaszcza gospodarcze, były zagrożone”¹¹.

³ Por. Hermann Georg Müller. *Von Bibliotheken und Archiven*, Leipzig 1925, s. 51.

⁴ Franz Löher, *Archivlehre. Grundzüge der Geschichte, Aufgaben und Einrichtung unserer Archive*, Paderborn 1890, s. 278.

⁵ Helena Więckowska — Hanna Pliszczynska, *Podręczny słownik bibliotekarza*, Warszawa 1955, s. 156. F. J. Brand, *Archiv — Wissenschaft oder Anleitung zum Lesen alter lateinischer und deutscher Handschriften und Urkunden*, Paderborn 1854, s. 38.

⁶ Tamże, s. 52.

⁷ Tamże, s. 149. *Clavis mediaevalis. Kleines Wörterbuch der Mittelalterforschung im Gemeinschaft mit Renate Kaluser* herausgegeben von Otto Meyer, Wiesbaden 1962, s. 207.

⁸ Por. W. Urban, *Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, W: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Lublin 1965, t. 10, s. 8—9.

⁹ Por. Hieronim Eugeniusz Wyczański, *Wprowadzenie do studiów w archiwach kościelnych*, Warszawa 1956, s. 97.

¹⁰ Karol Malczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, Wrocław 1951, s. 19.

¹¹ Por. Bronisław Turoń, *Kopiarze biskupstw polskich w XV w.* (Por. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka XXII*, 1967, Nr 1—2, s. 278).

W diecezji wrocławskiej najstarszy taki kopiarz datuje się z połowy XIV wieku, drugi z końca XIV wieku i z początku XV wieku, a trzeci z 1455 roku. Wymienione kopiarze zostały złączone w jedną księgę, która nosi nazwę: „Liber niger”¹². Kopiarz ten zawiera 767 odpisów. Z biegiem czasu niektóre oryginalne dokumenty zaginęły bezpowrotnie, dlatego wartość tego kopiarza jest wielka.

Opiekę nad dokumentami ulokowanymi w szafie z 1455 roku mieli dwaj kanonicy, specjalnie delegowani, którzy posiadali klucze od szafy i dostęp do zbiorów.

Życie jest jednak twardsze od wszelkich przepisów. Wprawdzie kapituła katedralna strzegła czujnie swych zbiorów, ale z czasem zakradły się pewne niedopatrzzenia i dlatego okazała się nieodzowna konieczność przeprowadzenia dokładnej rewizji materiałów. Żmudnej tej pracy, a równocześnie niezmiernie odpowiedzialnej, podjęli się w latach 1601—1603 kanonicy: Waclaw Hancke, Jan Fersius, Mikołaj Tinzmann i Adam Ursinus.

Najwięcej uczynił dla diecezjalnych archiwaliów w XVII w. bezsprzecznie kanonik Fryderyk Berg, podpisujący się też w łacińskim brzmieniu: Berghius¹³.

Nie znamy dokładnej daty i miejsca jego urodzenia. Przyjmuje się jako datę jego urodzenia rok 1576; opieramy się w tym przyjęciu na podstawie relacji samego kanonika Berga. Otóż w czasie pełnienia funkcji kanonicznych w kapitule katedralnej we Wrocławiu kanonik Berg zadzierzgnął węzły szczerej przyjaźni z kanonikiem Mikołajem Troilo. Miało to miejsce w 1599 roku, jak można wnioskować o tym z napisu na nagrobku Troila z roku 1640, gdzie Berg wyznaje, że był przyjacielem Troila przez 41 lat. W chwili zawarcia przyjaźni z Troilem kanonik Berg liczył 23 lata, czyli data urodzin jego może przypaść na 1576 rok¹⁴.

Najprawdopodobniej na uniwersytecie w Bolonii uwieńczył swe studia doktoratem z prawa kanonicznego¹⁵. Dzięki prowizji papieskiej otrzymał kanonię we Wrocławiu 4 maja 1607 roku¹⁶. Sprawa jego przyjęcia do kapituły była poruszana przez kanoników na sesjach kapitulnych 22, 29 marca oraz 5 i 27 kwietnia 1607 roku¹⁷.

W międzyczasie kanonik Berg przyjął wyższe święcenia. Na kapłana został wyświęcony 9 czerwca 1607 roku¹⁸. W tym samym roku kanonik Berg objął funkcję bibliotekarza (9 sierpnia 1607)¹⁹. Kanonik Berg, w wie-

¹² Por. W. Urban, Katalog, s. 9—10.

¹³ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (skrót: AAW.) III b 111 podano: Bergius, Berghius.

¹⁴ Dziekan kapituły, Mikołaj Troilo, zmarł 3 grudnia 1640 r. Jemu to, jako „amicum per 41 annos incomparabili” kanonik Berg wystawił nagrobek w katedrze wrocławskiej, mieszczący się poza prezbiterium.

¹⁵ AAW. III b 35. Na kapitule generalnej w 1614 roku podany jest „Can. Fridericus Bergius, dr iur. can.”

¹⁶ AAW. III b 11, s. 289—300 „Rev. Rom. Frid. Bergius humiliter vocem et locum in capitulo petit... Domini unanimiter consenserunt”.

¹⁷ AAW. III b 11.

¹⁸ AAW. II b 25.

¹⁹ AAW. III b 11: „R. D. Bergio volenti conficere librorum indicem secundum materias rerum, facta fuit licentia in hunc finem accipiendi claves et bibliothecam disponendi”.

ku 31 lat, z zapalem przystąpił do pracy. Przez osiem lat pracował nad przygotowaniem katalogu książek mieszczących się w Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu i w 1615 roku przedstawił owoc swej pracy: „Index librorum Bibliothecae et Capituli Vratislaviensis. Concinnatus. Opera Frid. Berghii canonici Vratislaviensis MDCXV”²⁰.

W tymże roku (1615) kapituła katedralna zezwoliła Bergowi na malowanie sali bibliotecznej z tego względu, że przy porządkowaniu księgozbioru nalykał się on wiele pyłu²¹.

Drugim dziełem kanonika Berga było uporządkowanie zbiorów archiwalnych w latach 1617—1619, a uwienczeniem tej pracy jest repertorium dokumentów pt. „Index privilegiorum ac aliorum scriptorum, quae sunt in Archivis Ecclesiae et Capituli Vratislaviensis. Concinnatus opera Frid. Berghii canonici Vratislaviensis MDCXIX”. Praca ta zawiera regesty dokumentów z diecezji wrocławskiej o podziale rzeczowym²². W skrócie nosi ona nazwę „Liber Berghianus”. Kanonik Berg przedłożył wynik swej pracy archiwalnej na sesji kapitulnej odbytej 19 lipca 1619 roku²³.

Kanonik Fryderyk Berg zmarł 3 listopada 1641 roku²⁴, w wieku 65 lat.

Repertorium dokumentów kanonika Fryderyka Berga oprawione jest w tekturę pokrytą w skórę. Oprawa została naprawiona w 1953 roku z powodu uszkodzeń w czasie wojennej ewakuacji 1945 roku. Tłoczenia w oprawie mają linie i ornamenty roślinne. Na oprawie wyciśnięty jest pełny tytuł: „Index privilegiorum”. Rękopis pisany jest na papierze. Wymiary jego wynoszą 31,5 cm × 40 cm. Od karty 6 do 7 podane są „Tituli huius indicis sive regestii”. Wykaz rozpoczyna się od hasła „Abbatēs, abbatissae” a kończy się „Wratislavienses et varia cum vel ab iis acta, quae ecclesiam et capitulum concernunt”²⁵.

Z późniejszych dopisków jest: „Not. Delineatio altaris et tabernaculi ad lit. RR. reposita est. Emptio scultetiae Tscheschinensis 1726. Emptio boni defuncti Georgii Jatzung rustici in villa Tscheschen 1739”. Pod względem objętościwymi karty 1 do 5 są czyste; karta 8 czysta. Niepaginowane są stronicie: 8, 20, 25, 26, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 74, 75, 90, 91, 92, 98, 104, 109, 110, 121, 122, 131, 132, 135, 136, 144, 152, 155 oraz karty 159, 162, 163r., 164, 176r., 180, 183, 185v., 186, 188v., 189, 191, 192, 200, 201, 204v., 207, 209v., 210, 213v., 218v., 219, 220v., 221, 231v., 232v., 233 do 255. Po karcie 8 następuje paginacja stara

²⁰ J. Jungnitz, *Geschichte der Dombibliothek in Breslau*. W: Silesiaca, Breslau 1898, s. 190.

M. Fliegel, *Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehendem Mittelalter*, Breslau 1919, s. 12. Przed zbliżającym się frontem w 1945 roku kodeks ten został wywieziony z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu na prowincję i nie odnalazł się do tej pory.

²¹ AAW. III b 11 (15 maj 1615). „A.R.D. Berghius petiit etiam licentiam exornandi locum Bibliothecae quibusdam picturis. Merito ei etiam Ven. Capitulum favit hanc laudem et memoriam, vel hoc intuitu quod in perpurgandis et ornandis libris multos pulveres devoravit”.

²² AAW. III c 1.

²³ AAW. III b 12, pag. 403. Por. W. Urban, *Katalog*, s. 11.

²⁴ AAW. III b 35 (Novem. 1641): „3 huius mortuus Dominus Bergius”.

²⁵ Por. W. Urban, *Katalog*, s. 11 nn.

od 1a, pisana czerwonym atramentem, dochodzi ona do cyfry 154, z tym jednak zastrzeżeniem, że od stronicy 47 jest pomyłka; zamiast zaznaczyć stronicę 48, podano 58. Pomyłka ta zaszła widocznie przy pierwotnej oprawie. Po stronicy 38 podana jest sygnatura „K” i stronica 51, następnie idzie stronica 39 i sygnatura „H”. Mylnie są wstawione również karty ze stronicami 53, 54, 55 przed 47. Od karty 154 do 255 paginacja jest jednostronna, wprowadzona w 1953 roku.

Niektóre regesty dopisał później sam Berg po oddaniu repertorium w 1619 roku, głównie do 1624 roku.

Z następnych usiłowań uporządkowania warto dodać, że około roku 1630 dokonano spisu diecezjalnych archiwaliów i uporządkowano je według siedmiu tytułów, mianowicie: 1) dokumenty papieskie, 2) nuncjuszy, 3) cesarzy, 4) królów, 5) książąt, 6) biskupów, 7) opatów i różne. Celem stwierdzenia stanu zbiorów przeprowadzono starannie ich rewizję w roku 1713, 1749, 1753, 1744—1755.

W drugiej połowie XIX wieku dokonano olbrzymiej pracy, mianowicie sporządzono repertoria dokumentów w formie książek²⁶.

Repertorium dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu dzielimy na trzy części. Część pierwsza obejmuje dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi; część druga dokumenty chronologiczne, a część trzecia regesty dokumentów odnoszących się do miejscowości parafialnych lub instytucji kościelnych w Archidiecezji Wrocławskiej.

²⁶ W. Urban, Katalog, s. 19—21. Por. też AAW. III C, 8a. Notizen und Auszüge betr. Urkunden des Diözesan-Archivs. III C, 8b Alfons Nowack, Cand. theol. Wratisl Febr. 1890.